

Edebî Eleştiri Dergisi

(Journal of Literary Criticism)

Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2017

YÜKLENME TARİHİ: 18.10.2017 KABUL TARİHİ: 26.12.2017 YAYIN TARİHİ: 29.12.2017

Adem GÜRBÜZ
Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp
Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve
Türkçe Eğitimi Bölümü,
adem.gurbuz@dicle.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6212-1500

ÖMER SEYFETTİN'İN "ŞEFKATE İMAN" ADLI ÖYKÜSÜNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM*

A SEMIOTIC APPROACH TO
THE STORY BY ÖMER SEYFETTİN:
"ŞEFKATE İMAN"

ÖZ

Edebî metinlerin incelenmesinde modern bir yöntem olan Göstergebilim, anlamlama veya anlamlandırma kuramı olarak da bilinir ve bir anlatıyı çözümlmek için metni yeterli görür. Metnin kurucusu olan yazarı ve metnin yazıldığı dönemi dikkate almaz. Bunun yerine metinden hareketle anlatıcının bakış açısını, metnin zaman ve uzamını, kahramanların işlevlerini ve dönüşümlerini, metnin temel iletisini vb. belirler. Metni kesitlere ayırarak incelemeye tabi tutar ve kesitlerin birbirlerine eklenişinden hareketle metnin görünen yüzeyinden derin düzeyine doğru yol almaya çalışır.

Bu çalışmada Türk öykücülük tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin'in "Şefkate İman" adlı öyküsü, göstergebilimsel yöntemle yeni bir okumaya tabi tutulmuştur. Metin, yöntem gereği olarak kesitlere ayrılarak tekrar kurulmuş ve bu şekilde metnin anlamsal derinliklerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Yine metin, göstergebilimsel yöntemin düzeyleri olan betisel, anlatsal ve izleksel düzeylere göre irdelenmiş ve çözümlenmiştir. Göstergebilim, bir anlatı izlencesini eyletim, edinç, edim ve yaptırım aşamalarıyla sınırlar. Öyküye bu bağlamda da bakılmış ve anlatı izlencelerindeki bu düzeyler ortaya çıkarılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Ömer Seyfettin, Şefkate İman, Göstergebilim, Çözümleme.

ABSTRACT

Semiotics, a modern method of studying literary texts, is also known as the theory of meaning or meaning, and this method considers the text sufficient solely to analyze a narrative. It does not take into account the period of writing the text and the writer of the text as its author. Instead, it defines the narrator's point of view, time and space of the text, functions and transformations of its heroes, the basic message of the text, etc. It evaluates the text by dividing it into sections and tries to move from the visible surface of the text to the deeper levels by moving between the sections.

In this study, a story called "Şefkate İman" (Faith for Compassion) by Ömer Seyfettin, one of the most important names in the history of Turkish narrative, was subjected to a new reading by using semiotic method. The text was reconstructed by dividing it into sections according to the method and trying to reach the semantic depths of the text in this manner. Again, the text has been examined analyzed, and analyzed according to descriptive, narrative and observational levels as the levels of semiotics. Semiotics limits the narrative trait program to the phases of manipulation, acquisition, performance, and sanction. The story is considered in this context and these levels are revealed in narrative programs. **Keywords:** Ömer Seyfettin, Şefkate İman, Semiotic, Analysis.

* Bu makale, 12-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenmiş olan I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleninde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Göstergebilim (semyoloji, semiyotik); “bir edebiyat metnini, bildirişimi sağlayan çeşitli göstergeler aracılığıyla incelemeyi amaçlayan çağdaş inceleme ve değerlendirme metodu” (Karataş, 2011: 219) olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımda esas olan şey, her türlü yapısal etkinliğin ve gözlemlenen konuların bir taslağını oluşturmak, dil dışındaki anlamlama dizgelerinin işleyişini belirleyip ortaya koymaktır (Barthes, 2012: 87). Göstergebilimde anlatı metni önce parçalara bölünür, daha sonra ise yeniden kurular. Böylece yeniden kurma işleminden önce fark edilmeyen ve gözden kaçan anlamlar açığa çıkar (Bayrav, 1999: 59).

Kavram, her ne kadar çağdaş olsa da kuramın temeli oldukça eskilere dayanır. Teknik ve felsefi bir terim olarak MÖ 5. yüzyılda Yunanlı hekim Hippokrates ve Yunanlı felsefeci Parmenides tarafından “kanıt”, “belirti”, “semptom” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. MÖ 3. yüzyılda ise Stoacılar, gösteren ile gösterilen arasındaki karşıtıktan söz etmişlerdir. Ortaçağ'da skolastik felsefeciler döneminde anlamlama biçimleriyle ilgili çok sayıda kitap yazılmış ve dilin dünyayı bir ayna gibi yansıttığına inanan Moduscular tarafından içerik ile biçim arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda genel bir dil ve anlam kuramı tasarlayan Locke, Leibniz, Diderot, Condillac, Lambert gibi felsefeciler; göstergelerle ve anlam taşıyan biçimlerle ilgilenmiş, İngiliz felsefeci John Locke (1632-1704) dört bölümden oluşan “İnsan Anlığı Üstüne Bir Deneme” adlı yapıtında gösterge sorununa yer vermiş ve “göstergeler öğretisi” anlamında semeiotike terimini kullanmıştır. J. Locke'un bu önemli yapıtındaki görüşlerden etkilenen Fransız matematikçisi Jean Henri Lambert (1728-1777), “Semiyotik” bölümünde düşüncelerin ve nesnelere adlandırılmasıyla ilgili bir öğreti geliştirir. Burada daha çok dilsel göstergeler üstünde durmakla birlikte öbür gösterge türlerine de değinir. Göstergebilimi bugünkü anlamda kullanan ve geliştiren öncüler ise ABD'li felsefeci, mantıkçı ve matematikçi (1839-1914) Charles Sanders ve Ferdinand de Saussure'dir (Rifat, 2009: 27-33).

Ferdinand de Saussure tarafından dil bilimi de içine alacak bir bilim tasarısı olarak öngörülen göstergebilim; 1960'lardan sonra Michael Riffaterre, Umberto Eco, Algirdas Julien Greimas, Roland Barthes, Jean-Claude Coquet, Jacques Fontanille gibi pek çok dil bilimci tarafından geliştirilmiştir. Özellikle Greimas'ın önderliğini yaptığı Paris Göstergebilim Okulu ve Barthes'in çalışmalarıyla anlatı çözümlemesine ilişkin sistemli bir model ortaya konmuştur. Paris Göstergebilim Okulunun geliştirdiği edebiyat göstergebilimi, metin içinde birbirine göndermede bulunan çeşitli katmanları çözümlemeye çalışan bir inceleme yöntemi önerisiyle ortaya çıkar (Yivli, 2015: 179). Göstergebilim, “hikâyenin bariz anlamını reddeder ve bunun yerine hikâye içinde yüzeyde görünmeyen belli “derin” yapıları yalıtıma çalışır” (Eagleton, 2014: 108). Yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların veya yapıların olduğu bir sistemi arar.

Sistemdeki birimler kendi başlarına bir anlam taşımazlar, onları anlamlı kılan sistem içinde birbirleriyle olan bağıntılarıdır (Moran, 2007: 186).

Bugün tek bir göstergebilimden değil de gösterge bilimlerden söz etmek olanaklıysa da bu etkinlik alanını dilbilim, yazınsal eleştiri, toplumbilim, ruhbilim, sanat kuramı, vb. dallardan bağımsız bir bilim kuramı olarak tasarlayan ve bu amaçla genel bir anlamlama kuramı geliştiren tek bir okuldan söz edebiliriz: A. J. Greimas'ın öncülüğündeki Paris Göstergebilim Okulu (Rifat, 2009: 115). Buradaki çözümlemede bu okulun geliştirdiği göstergebilim kuramına bağlı kalınacaktır.

Göstergebilime göre bir anlatıyı anlamak, yalnızca bir öykünün çözülüş sürecini izlemek değil; aynı zamanda bu anlatıda “katlar”ın bulunduğunu görmek, anlatı çizgisindeki yatay eklemlenimleri örtük bir biçimde dikey olan bir eksene yansıtmaktır. Bir anlatıyı okumak (dinlemek), yalnızca bir sözcükten öbürüne geçmek değil, aynı zamanda bir düzeyden öbürüne geçmek demektir. Bu yaklaşımda hiçbir düzey, tek başına yeterli değildir. Belli bir düzeye bağlı her birim, ancak bir üst düzeye katılabilirse anlam kazanır (Barthes, 2012: 17-18). Buna göre anlatı metinlerindeki katmanlanmış, üç başlık altında incelenebilir: Betisel düzey, anlatsal düzey ve izleksel düzey. Kuramın daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramları şu şekilde açıklayabiliriz:

Betisel (söylemsel) düzeyde; anlam etkileri, figürlerin bir metin içindeki ilişkileri ve dizilişleri, yani kurdukları ilişkilere göre anlam değerlerinin sınıflandırılmasını gerçekleştiren ilişkiler ağı ele alınır. Belirlenim düzleminde yer alan ve anlamlama açısından doyurucu bir çözümleme alanı oluşturmayan metinsel yapılar bu düzeyde ele alınır (Günay, 2002: 54). Bu aşamada kişiler belli bir uzam ve zaman içerisinde tanıtılır. Metindeki kişilerin, zamanların ve uzamların bir dil yetisi aracılığıyla nasıl düzenlendiği araştırılır. Metin, kesitlere ayrılır ve parçalanır. Böylece metin içindeki sahneler saptanır ve ilk anlam kavşakları ortaya çıkarılmış olur (Rifat, 2011: 35-38).

Anlatsal düzeyde, durumların ve dönüşümlerin art arda gelmeleri, anlatıdaki dizilişleri ve bir değerden bir başka değere geçişi düzenleyen işlemler dizgesi ortaya konulur. Yüzeysel yapıları içeren ve onları bir sözcüleme sürecinden geçirerek söyleme aktarmayı üstlenen söylemsel yapılar bu düzeyde ele alınır (Günay, 2002: 54). Kişilerin anlatı izlencesi içindeki işlevleri bu düzeyde değerlendirilir. Kişilere bağlı eylem, olay ve duyguların nasıl düzenlendiği ve bir anlatı izlencesi içinde nasıl eklemlendiği incelenir. Eyleyenlerin (özne-nesne, gönderen-gönderilen, yardım eden-karşı çıkan) işlevleri ve anlatı izlencelerinin evreleri (eyletim, edinç, edim, yaptırım) bu bölümde ele alınır (Rifat, 2011: 35).

İzleksel (mantıksak-anlamsal) düzeydeki çözümleme, anlatının derin yapısıyla ilgilidir. Anlamın en derin, dolayısıyla en soyut düzeyini oluşturan göstergesel-anlatsal yapıların incelenmesi derin yapı düzeyinde gerçekleştirilir (Günay, 2002: 54). İçeriğin temel yapısı araştırılır. Bu

bölümde yapılacak ilk iş, betisel ve anlatısal düzeydeki soyut mantığı bulmaktır. İlişkiler; karşıtlık, çelişiklik, içerme veya tümlleme bağıntılarıyla mantıksal dönüşüme göre belirlenmeye çalışılır (Rifat, 2011: 35).

Son olarak göstergebilimsel yaklaşıma göre anlatıdaki edenler üzerinde durmak gerekir. Greimas'ın şemasına göre eyleyenler; işlevlerine göre gönderen-gönderilen, özne-nesne, yardımcı-engelleyici olmak üzere altıya kadar çıkarılabilir (Yücel, 2012: 96). Bu sınıflama, anlatıdaki kişilerin kimlikleri ile ya da karakterleri ile değil, yaptıklarına ve eylemlerine göre gerçekleşir. Anlatıdaki diğer eyleyenler, öznenin bu gerçekleştirme aşamasına göre belirir ve anlatıda yer alır. Örneğin gönderen, bir başka aşamada yardımcı da olabilir. Bir anlatı kişisi gerçekleştirdiği rolü ile gönderen, nesne, özne ya da yardımcı olabilir. Hatta aynı eden (kişi), anlatının değişik aşamalarında farklı eyleyen rolünü gerçekleştirebilir. Aynı özne; eyletim, edinç, edim ve yaptırım aşamalarında değişik adlarla anılabilir. Sonuçta, anlatıda belli bir rolü olan nesnelere (insanlar ve işlevi olan diğer nesnelere), eyleyen olarak tanımlanır (Günay, 2002: 66, 77). Bir anlatıda yukarıdaki eyleyenlerin tümünün bulunması şart değildir. Bazı anlatılarda tüm eyleyenlere yer verilirken bazı anlatılarda ise eyleyenlerden birkaçı kurgu için yeterli görülür.

Göstergebilim kuramının temel kavramlarına ve tarihi perspektifine kısaca değindikten sonra makalenin uygulama kısmına geçilebilir. “Göstergebilimsel bir okuma bir yeniden yazma sürecidir” (Yaylagül, 2015: 30). Bu bağlamda Ömer Seyfettin'in “Bahar ve Kelebekler” adlı kitabındaki “Şefkate İman” adlı öykü seçilmiş ve göstergebilimsel bir okumaya tabi tutulmuştur. Çözümlemeye geçmeden önce anlatının özetinin sunulması faydalı olacaktır:

Öykünün kahramanı Ahmet Reşit, dışişlerinde konsolos olarak görev yaparken kumar yüzünden işinden kovulmuş ve sefil bir hâle gelmiş bir karakterdir. Bu aşamada çevresindekiler de onu terk etmiş ve yüzüstü bırakmıştır. Ahmet Reşit, bu yüzden hayata küsmüş ve insanları ikiyüzlü ve menfaatperest insanlar olarak görmeye başlamıştır. Çünkü düşüne bir tekme de çevredeki vurmuştur. İki gündür yeme ve barınma ihtiyaçlarını bile karşılayamayan Ahmet Reşit, birilerine mektup yazarak yardım talep etmek ister; fakat yardım isteyecek hiç kimseyi bulamaz. Bu aşamada ise ölmeyi, yaşamaktan yeğ tutar ve denize atlayarak intihar etmeyi düşünür. Tam bu süreçte bir hırsızlık çetesi ile karşılaşır. Hırsızlar, Ahmet Reşit'in kendileri gibi sefil olduğunu görünce onu da yanlarına alır ve ona “erketecilik” görevi verir. Ahmet Reşit de bu görevi kabul eder ve hırsızlara gözcülük eder. Hırsızlar, olaydan sonra Ahmet Reşit'e erketecilik ettiği için bir miktar para öder; çünkü bu parayı hak etmiştir. Ahmet Reşit ise hırsızların hakşinaslığı karşısında şaşkına uğrar, dünyada erdem hâlâ tükenmediğini düşünür, yaşama sevinciyle dolar, intihar etmekten vazgeçer ve karnını doyurmak için bakkalın yolunu tutar.

1. Betisel (Söylemsel) Düzey

Dört sayfalık kısa bir anlatı olan öyküde şekil olarak herhangi bir kesitleme görülmemektedir. Metin, göstergebilim kuramına uygun olarak tarafımızca “zamansal, uzamsal, kişi ayrılığına ve mantıksal ayrılığa göre” (Rifat, 2011: 104) kesitlemeye tabi tutulmuş ve sekiz kesite ayrılmıştır. Öykünün anlatıcısı, hâkim bakış açılı üçüncü tekil (o) anlatıcıdır. Yazar anlatıcı olarak da adlandırılan bu anlatıcı, metindeki yaşanmış veya yaşanacak olayları görür ve bilir. Kahramanların iç monologlarını okuyucuya aktarır. Aynı anda birçok mekânda gerçekleşen eylemlerin tamamına hâkim olabilir. “Ah, bir yangın olsa da alevlerin içine atılsam, ısına ısına ölsem diye düşündü. Aklına bir mektup yazmak geldi...” (Seyfettin, 2003: 30) örneklerinde de görüldüğü gibi anlatıcı, kahramanın duygularını ve düşüncelerine tamamen hâkimdir.

Öykünün temel karakterleri Ahmet Reşit ve hırsızlardır. Bunların dışında Ahmet Reşit'in ismi belirtilmeyen tanıdıkları ve arkadaşlarından da bahsedilir. Ahmet Reşit, eski bir konsolostur. Parlak başarılarla dolu bir geçmişe sahiptir. Mülkiyeyi ve hukuk fakültesini birincilikle bitirmiş, hatta Avrupa'ya gitmiş ve Sorbon Üniversitesinde okumuştur. Kurumlar, Türkiye'ye döndüğünde bu donanımlı profilinden dolayı onu aralarında paylaşmamış ve Ahmet Reşit, tercihini dışişlerinden yana kullanmıştır. Bu süreçte evlenmiş ve boşanmış, sonrasında ise kumar müptelası olmuştur. Bundan sonra işler hep ters gitmiş, Ahmet Reşit işinden kovulmuş ve sefil bir hâle düşmüştür. Ahmet Reşit, öykünün başlangıç aşamasında yaşama sevgisini kaybetmiştir, çevresindekileri dar gününde kendisini terk eden riyakâr insanlar olarak görmüş ve hayata küsmüştür. Öyle ki iki gündür aç ve sefil bir şekilde dolaşmakta ve karnını bile doyuramamaktadır. Öyküdeki diğer karakterler olan “hırsızlar”, Ahmet Reşit gibi perişan tiplerdir, serserfil bir hâlde yaşamaktadırlar ve geçimlerini hırsızlıkla sağlamaktadırlar. Hırsızlar, kendilerince dürüst ve erdemli kimselerdir. Anlatı başkişisi Ahmet Reşit'in talebi olmamasına rağmen erketicilikten dolayı hak ettiği parayı ona verirler. Eserde bahsi geçen Ahmet Reşit'in “tanıdıkları ve arkadaşları” ise iyi gün dostu kişiler olarak tanıtılır. Hiçbiri, Ahmet Reşit'in zor günlerinde onun yanında olmamış ve hepsi onu terk etmiştir. Başkişi, arkadaşlarını vefasızlıkla ve bir cüzzamlı gibi onu yalnızlığa terk etmekle suçlar.

Öyküdeki ilk mekân, bir kapının eşiğidir. Ahmet Reşit, günlerce aç ve sefil bir şekilde bilmediği sokak ve mahallelerde dolaşmış ve sonunda bir kapının eşiğinde oturup iç muhasebesi yapmaya başlamıştır. Öykünün sonraki kısmı ise sokaklarda geçer. Ahmet Reşit, önce intihar etmek için denize yönelir ve o doğrultudaki sokaklarda yürür. Sonrasında hırsızlara gözcülük yapmak için farklı sokaklara yönelir. Öykünün sonunda ise bu kez yaşama azmiyle sokaklarda yürür ve bakkalın yolunu tutar. Böylece anlatının uzamsal sınırları, kapı eşiği ve sokaklarla sınırlandırılmış olur. Öyküdeki bütün uzamlar, herkese açık uzamlardır. Öyküde herhangi bir

kapalı uzam bulunmamaktadır. Öykünün uzamları olan eşik ve sokaklar, “kapsanan bir uzam” (Uçan, 2016b: 64) konumundadır; çünkü her iki uzam da kapsayıcı olan şehrin bir parçası konumundadır.

Anlatıda öykü zamanı takvimsel bir tarihle belirtilmez. Bunun yerine anlatı başkışısı Ahmet Reşit'in “iki günden beri, kırk sekiz saattir” (Seyfettin, 2003: 29) aç ve sefil bir şekilde sokaklarda dolaştığından bahsedilir. Vakit, akşamdan gecenin ortalarına doğru ilerleyen bir süreç izler: “Artık tamamen gece olmuştu” (Seyfettin, 2003: 30). Anlatı zamanı; Ahmet Reşit'in kapının eşiğine oturması, oradan kalkarak denize doğru yönelmesi, yolda hırsızlarla karşılaşması ve onlara erketecilik yapmasıyla sınırlıdır. Anlatı başkışısı Ahmet Reşit'in hayat hikâyesi de geriye dönüş tekniğiyle özetlenir; fakat bu süreler tarihsel olarak belirtilmez.

2. Anlatısal Düzey

Metin, doğru bir göstergebilimsel çözümleme için kesitlere ayrılarak incelemeye tabi tutulmalıdır. Kesitler; anlatım düzeyinde biçimsel öğelerin, içerik düzeyindeyse anlamlandırıcı öğelerin eklemelenmesinden oluşur. Yazınsal metni oluşturan kesitler (büyükten küçüğe doğru: ana bölüm, alt bölüm, paragraf, tümce); öncelikle biçimsel öğelerin çizdiği, daha derin boyutlardaysa anlamsal öğelerin oluşturduğu çizgiler arasında katmanlaşır. Bir kesit, tüm yapıtı değil yalnızca kendi evrenini yansıtır. Bu nedenle bir metinde yer alan herhangi bir kesitin anlatım/içerik boyutunu anlamlandıran ve onu yeniden üreten, öteki eşdeğerli birimlerle olan ilişkisi ve eklemeleniş özelliğidir. Anlamsal katmanlaşmaya ancak böyle bir betimleme sonucunda yaklaşılabılır (Rifat, 2012: 17-18).

Göstergebilimsel yaklaşıma göre herhangi bir özne (Ö1) tarafından gerçekleştirilen ve herhangi bir özneyi (Ö2) etkileyen durum değişimine anlatı izlencesi denir (Yücel, 2015: 151). Bir anlatı izlencesinde eyletim, edinç, edim ve yaptırım olmak üzere dört temel aşama bulunmaktadır. Kuramın daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramların da açıklanmasında yarar bulunmaktadır.

Eyletim aşaması, anlatı izlencesinin ilk aşamasını oluşturur. Bu aşamada gönderici (eyleten) ile özne (eyletilen, gönderilen) arasında iki kişinin de çıkarma uygun bir sözleşme yapılır. Gönderen, değer nesnesi hakkında özneyi bilgilendirir ve ondan bir eylemi yapmasını ister. Gönderici, bir anlamda yaptırıcı öznedir. Eylemi yapan ise öznedir. Bu anlaşma, öznenin kendisinde olmayan bir duruma, konuma ya da nesneye sahip olması/olmaması üzerinedir. Gönderici, eyletim aşamasında kahramanı bir yandan değer nesnesi konusunda bilgilendirirken diğer yandan bu eylemi yapması için ikna etmeye çalışır (emir, rica, yalvarma, serbest bırakma, tehdit, kışkırtma vb. yollarla). Bu aşamada bildirmek, yaptırmak, inandırmak, yapmasını istemek, zorunda olmak gibi kiplikler kullanılır (Günay, 2002: 77, 91, 94, 101). Eyleyen, herhangi bir göndericiye ihtiyaç duymadan kendi kendisini de eyletebilir. Yani içsel istek veya bir zorunlulukla da eyleme geçmeyi kararlaştırabilir.

Edinç aşaması, öznenin kendisini tanımasına yönelik bir aşamadır. Bu aşamada gerçekleştirici öznenin eylem için gerekli olan güce sahip olup olmadığı sorgulanır. İşlemci öznenin yapma ile ilgili yeteneği araştırılır. Yapmayı bilmek, muktedir olmak gibi kiplikler kullanılır. Gönderici ile özne arasındaki anlaşmanın gerçekleşmesi (eyletim aşaması) için öznenin gerekli kipliklere sahip olması şarttır. Özne, bu yeteneğe ve güce göre ilgili eylemi gerçekleştirir. Edinç aşamasında, kendini ortaya koyan ve kendini sorgulayan bir özne ile karşı karşıyayız. İş yapan değil, iş yapmaya yönelik bir öznedir söz konusu olan. Belki de günlük yaşamda iş yapmayan politikacılara benzer bir öznedir (Günay, 2002: 78-79, 97).

Edim aşaması, bir anlatıda eylemin gerçekleştirildiği aşamadır. Öznenin istemekten gerçekleştirmeye geçtiği, eylemini gerçekleştirmek için gerekli güçle donandığı ve icraata giriştiği düzlemdir (Yücel, 2015:147). Anlatıda en uzun verilen bölümlerin başında, öznenin bir görevi nasıl gerçekleştirdiği (yani edim aşaması) belirtilir. Eylem, her zaman başarı ile bitecek diye bir kural da yoktur. Eylemin sonucu yetersiz ya da olumsuz olabilir. Genellikle olmak, yapmak kiplikleri kullanılır (Günay, 2002: 78, 111).

Yaptırım aşaması, anlatı izlencesinin son aşamasıdır. Bu aşama, eyletim aşamasında yapılan anlaşmanın değerlendirildiği düzeydir. Gönderici, özne ile yaptığı anlaşmanın gerçekleşip gerçekleşmemesine göre özneyi ödüllendirir ya da cezalandırır. Göndericinin, başarısızlık durumunda öznenin yapılan anlaşmanın sonucunu sorması ve bilgi talep etmesi de bir tür cezalandırma olarak görülebilir. Genel anlatı açısından öznenin cezalandırılması ya da ödüllendirilmesi, son paragraf ya da son satırlarda görülür ve çoğunlukla öznenin bu durumlardan sonraki yaşamı hakkında fazlaca bir bilgi verilmez (Günay, 2002: 78).

Şimdi metni, bu bağlamda yazılış çizgisini izleyerek kesit kesit ele alalım.

İlk kesit, metne giriş için olası öznenin fiziksel özelliklerinin belirtilmesiyle başlar ve olay örgüsüne hazırlık oluşturur. “Açtı” sözcüğüyle başlayan kesit, “çünkü bu kadar düştükten sonra yaşamak gerçekten büyük bir rezaletti” sözcüğüyle son bulur. Bu kısımda olası özne olan Ahmet Reşit’in iki gündür aç ve sefil bir şekilde dolaştığı, bir parça ekmek diye çaldığı bütün kapılardan kovulduğu, üzerinde satacak hiçbir değerli eşyanın olmadığı ve üst başının perişan olduğu anlatılır. Özne, saydığımız nedenlerden dolayı yaşama isteğini kaybetmiştir ve bu noktada metnin temel anlatı izlencesi ortaya çıkar: “Ölme mecburiyeti veya isteği” (Artık ben ölmeliyim). İzlencenin göndereni (eyleyen), gönderilenin (Ahmet Reşit) ta kendisidir. Yani eyleyen, kendi kendisini bir eylem yapma konusunda eyletmektedir. Ulaşılmak istenen nesne ise “ölüm”dür. Buradaki eyletim, bir istekten çok bir zorunluluk/mecbur olmak/gereklilik kiplikleriyle ortaya çıkan bir eyletimdir. Çünkü özne, düştüğü fakirlikten ve çaresizlikten dolayı ölmeyi bir zorunluluk olarak görmektedir. Ona göre yaşamak, artık büyük

bir rezalettir. Bu aşamada öznenin açlığı ve sefilliği, onu ölüme sevk eden yardımcıları olarak görülebilir.

Öyküde bahsedilen ilk mekân olan “eşik” kavramı da bu noktada önemli bir işlev görmektedir. Eşik, “Başlangıç yeri, başlangıç noktası... Bir tepkinin başlamasında, ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal, fizyolojik nokta” (TDK, 2011: 824) olarak tanımlanabilir. Özne, bu ilk kesitte iki günlük açlıktan sonra bir kapının eşiğine oturur ve kendisi için “sonun başlangıcı” olarak değerlendirebileceğimiz ölüm kararını alır.

Anlatının ikinci kesiti, öznenin hayat hikâyesini geriye dönüş tekniğiyle anlatır. Özne; yaşama parlak başarılarla başlamış, okullarını birincilikle bitirmiş, Avrupa’da olağanüstü başarılar göstermiş, Türkiye’ye döndüğü zaman kurumlar arasında kapışılmamış, dışişlerine konsolos olarak girmiş ve evlenip boşanmış bir karakterdir. Bu kesitte öznenin anlatı zamanı ile geçmiş zaman arasındaki karşıtlıkları/zıtlıkları görülebilir. Anlatının güncel zamanında sefil ve perişan bir hâlde olan özne, geçmişte el üstünde tutulan ve paylaşılmayan bir konumdadır. Özne, bir nevi “vezirlikten rezilliğe doğru” yol almıştır. Bu zıtlık, göstergibilimin yükseklik/alçaklık kavramlarıyla açıklanabilir. Anlatının başında alçak bir konumda olan özne, geçmişinde yüksek ve prestijli bir konumdadır. Bu dönüşüm, öznenin artık ölmeyi gerekli olarak görmesinin temel gerekçesidir. Bu kesit de temel anlatı izlencesinin eyletim aşamasına denk gelir. Çünkü öznenin bu dönüşümü, onu ölüme sürükleyen nedenlerin başında gelmektedir.

Üçüncü kesit, anlatıya yeni katılan “bütün insanlar”la başlar ve öznenin bir iç hesaplaşması olan “Ne oldu bana? Ne oldu bana diyordu” sözcüğüyle son bulur. Bu kesitte okuyucu, özneyi felakete sürükleyen ve öznenin yüksekte alçağa düşmesine neden olan olguyu öğrenir: Kumar. Özne, kumara müptela olduktan sonra işsiz kalmış ve sonrasında felaketler ardı ardına gelmiştir. Öznenin yakın arkadaşları ve çevresi ise bir anda onu afroz etmiş ve yalnız bırakmıştır. Artık öznenin çevresinde ne bir dost ne de bir arkadaş bulunabilmektedir. Karşı güç olarak niteleyebileceğimiz bu kişiler, özneye iftiralar atmaktan da kaçınmaz ve onu bataklığa doğru sürükler. Burada yalan/gerçek karşıtlığı görülür. Fakat yalanlar, gerçeğe baskın gelir ve çevredekiler bu yalan bilgilere inanır. Ahmet Reşit için “aklını kaçırdı, kumarda bunadı, ihtimal frengiye de yakalandı” (Seyfettin, 2003: 30) gibi söylemlerde bulunulur ve öznenin yeni iş arayışlarının da sonuçsuz kalmasına neden olunur. Bu bağlamda karşı güç, özneyi temel anlatı izlencesinin eyletimi olan “ölüm”e sürüklediği için aynı zamanda yardımcı güç konumundadır. Çünkü karşı gücün edimleri, öznenin çaresiz kalmasına ve tek yol olarak ölümü seçmesine önayak olur.

Dördüncü kesit, bir mekân farklılaşmasıyla başlar (oturduğu eşikten kalktı) ve anlatıya yeni kişilerin katılmasıyla (karşısına birkaç gölge çıktı) son bulur. Bu kesitte öncelikle eyletim aşamasının sözleşme kısmı gerçekleşir. Özne, “karanlık dalgaların içine atılmak... Birkaç dakika

çırpınmak, sonra bu sefaletten, bu rezaletten, bu ıstıraptan ebediyen kurtulmak” (Seyfettin, 2003: 30) üzere kararını olgunlaştırır, kendi kendisiyle sözleşme yapar ve edinç aşamasına geçer. Fakat denize atlamak ve can vermek o kadar da kolay bir iş değildir: “Deniz çok soğuk olmalıydı” (Seyfettin, 2003: 30). Özne, bu yüzden daha kolay bir ölüm yolu arar: “Ah bir yangın olsa da alevlerinin içine atılsam, ısına ısına ölsüm” (Seyfettin, 2003: 30). Edinç aşamasında özne, hayatın yaşamaya layık olmadığını ve insanların hayvanlardan daha şefkatsiz ve merhametsiz olduğunu düşünerek kendisini ölüme hazırlar. Kendini ölmeye muktedir hissettiğinde ise sevine sevine ölüme koşar ve denize doğru yol alır. Böylece edinç aşaması, yerini edime bırakmış olur. Fakat tam bu noktada anlatıya yeni karakterler (birkaç gölge) katılır ve anlatıyı farklı bir boyuta taşır.

Beşinci kesitte temel anlatı izlencesinin yanında bir alt anlatı izlencesi oluşur. Biz buna 1. alt izlençe diyelim; çünkü metnin yedinci kesitinde bir alt izlençeye daha karşılaşılabilecektir. Kesit, anlatıya yeni katılan gölgelerin “dur” diye bağırmasıyla başlar ve özneye “bizimle beraber gel” emrini vermesiyle son bulur. Bu kısımda anlatıya yeni katılan edenler tanıtılır. Gölgeler olarak nitelendirilen bu kişiler, hırsızlıkla geçinen sefil tiplerdir. Öznenin üstünü başını arayıp sorgularlar ve öznenin de kendileri gibi sefil ve aç olduğunu öğrenirler. Bunun üzerine hırsızlardan biri, 1. alt anlatı izlencesinin eyletim aşamasını başlatır ve özneye “öyle ise bizimle beraber gel” (Seyfettin, 2003: 31) emrini verir. Bu eyletim aşamasının göndericisi (eyleten), hırsızlar; alıcısı (eyletilen) ise anlatının asıl öznesi olan Ahmet Reşit'tir. Özne, henüz kendisinden istenilen şeyi (nesneyi) bilmemektedir; fakat kendisine verilen buyruğa karşı çıkacak kudrette de değildir. Çünkü eyletenler, üstün ve güçlü konumdadır. Eyletilen ise zayıf ve alt konumdadır.

Altıncı kesit, eyletilen konumundaki öznenin karşılaştığı bu yeni durum karşısındaki şaşkınlığını belirten “Reşit'in artık iradesi kalmamıştı” sözcüğüyle başlar ve “Serseriler sokağın içinde kayboldular” sözcüğüyle son bulur. 1. alt anlatı izlencesinin eyletileni olan Ahmet Reşit, bu kesitte kendisinden istenileni yerine getirir ve hırsızların arkalarından yürümeye başlar. Hırsızlar dört kişidir. Eyletenler (hırsızlar), bir müddet yürüdükten sonra bir sokağın başında durur ve eyletilene (Ahmet Reşit) yapması gereken işi buyurur: “Sen burda dur... Yukardan biri gelirse öksürerek bu sokaktan geç. Kimse gelmezse bizi bekle! On dakika sürmez biz döneriz” (Seyfettin, 2003: 31). Eyletilen, bu noktada yapması gereken işi öğrenir ve eyletenlere karşı gelemediği için “Peki!” diyerek bu görevi kabul eder. Böylece 1. alt anlatı izlencesinin eyletenleri ile eyletileni kendi aralarında bir sözleşme yapmış olur.

Bu kesite hırsızlar açısından bakarsak bir başka alt anlatı izlencesi daha oluşturulabilir. Bu alt anlatı izlencesine ise 2. alt anlatı izlencesi diyelim. İzlençenin eyletenleri olan hırsızlar, meslekleri hırsızlık olduğu için kendi kendilerini eyleten bir konumda olarak görülebilir. Bir başka bakış açıysındansa eyletenleri (hırsızları) eyleten durum, açlık ve sefillik olarak

görülebilir. Hırsızlar, kendi kendilerini eylettikten sonra edinç aşamasına geçer. Onlar, bu işi acemi olarak yapmamaktadır ve yaptıkları işin bilincindedir. Bu aşamada zaten hırsızlık konusunda muktedirdirler ve gerekli beceriye sahiptirler. “On dakika sürmez biz döneriz” (Seyfettin, 2003: 31) sözcüğü de eyletilenlerin kendilerine olan güvenini gösterir. Edinç aşaması olarak görebileceğimiz bu aşamada eyletilenler; kendileri için gözlemcilik yapacak birini de bulur, böylece kendilerini sağlama alır ve edimlerini gerçekleştirmek üzere sokağın içinden kaybolur.

Yedinci kesit 1. alt anlatı izlencesinin eyleyeni olan Ahmet Reşit'in, yapacağı edimi tam olarak idrak ettiği “Reşit titredi. Hırsızlara erketecilik ettiğini anladı” sözcüğüyle başlar ve izlencenin yaptırım ödülü olan “Bu, iki buçuk liralık bir banknottu” sözcüğüyle sona erer. Bu kesitte 1. alt anlatı izlencesinin edinç, edim ve yaptırım aşamaları işlenir. Bir önceki kesitte eyletenler (hırsızlar), eyletilenden (Ahmet Reşit, özne, gönderilen) kendileri için gözlemcilik yapmasını istemişti. Eyletilen, bu kesitte kendisine verilen görevi yapıp yapmama noktasında iç çatışmalar yaşar: “Bırakıp kaçmayı düşündü. Fakat beklemeye söz vermişti. Kaçarsa alçaklık etmiş olmayacak mıydı” (Seyfettin, 2003: 31). Bu durum bir çelişiklik olarak değerlendirilebilir. Özne, bir yandan yaptığı işin yanlışlığını düşünerek vazgeçmek istemekte; diğer yandansa söz verdiği görevi yapmadığı durumda erdemsiz bir davranışta bulunmaktan korkmaktadır. Edinç aşaması olarak değerlendirebileceğimiz bu aşamada özne, kendi içinde git geller yaşar; fakat yine de bulunduğu konumdan ayrılmaz. Böylece istemsiz bir şekilde de olsa edimini gerçekleştirmiş olur. Hırsızlarsa (eyleten) bir müddet sonra işlerini tamamlayıp döner ve eyletilene yaptırım aşamasında onurlandırıcı bir ödül verir. “Al ulan, senin hakkın” (Seyfettin, 2003: 32) diyerek yaptığı erketecilik ediminden dolayı eyletileni (Ahmet Reşit) ödüllendirir.

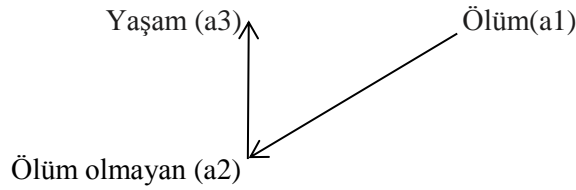
Bu kesit, 2. alt anlatı izlencesi (hırsızlar) açınsındansa edim ve yaptırım aşamalarıdır. Bir önceki kesitte eyletim ve edinç aşamalarını tamamlayarak yola çıkan hırsızlar, bu kesitte edimlerini gerçekleştirmiş bir şekilde ortaya çıkar. Edimin yaptırımı ise elde edilen paralardır ki bu paraların bir kısmı 1. anlatı izlencesinin eyletileni olan Ahmet Reşit'e ödül olarak verilmiştir.

Sekizinci kesit, temel anlatı izlencesine dönülen kesittir. Temel anlatı izlencesine göre özne (Ahmet Reşit), düştüğü sefalet ve perişanlıktan dolayı yaşamı anlamlı olarak görmemiş ve intihar etmek için denize doğru koşma edimini gerçekleştirmeye başlamıştı. Fakat araya engelleyiciler girmiş ve öznenin edimini gerçekleştirmesini geçici bir süre engellemişti. Bu kesitte özne, 1. alt anlatı izlencesini yaşadktan sonra bir aydınlanma yaşar ve temel anlatı izlencesi edimini (ölüm ve intihar) gerçekleştirmekten vazgeçer. Çünkü özne, 1. alt anlatı izlencesi sayesinde hâlen dürüst, erdemli ve ahlaklı kimselerin var olduğunu öğrenir (Hırsızlar, çirkin bir fiil gerçekleştirmelerine rağmen kendi aralarında hakkaniyetli davranmış ve öznenin hakkını yememiştir). Bu bağlamda 1. alt anlatı izlencesi, bir bütün olarak temel anlatı izlencesinin engelleyicisi konumundadır. Yaşam; öznenin

zannettiği kadar acımasız, şefkatsiz ve hain değildir. Erdem, iyilik ve merhamet duygularını taşıyan insanlar; hâlen dünyada bulunabilmektedir. Bu duygulara kapılan özne, temel anlatı izlencesinin başındaki mutsuzluk ve umutsuzluktan kurtulur ve yaşama sevinciyle dolar. Erketecilikten hak ettiği parayla midesini doyumak için yola çıkar. Böylece temel anlatı izlencesi, eyletim ve edinç aşamasından geçtikten sonra edim aşamasında engellenir. Bu engelleme, dıştan gelen bir engelleme değil; öznenin kendi içinde yaşadığı bir aydınlanma sonucunda ortaya çıkan içsel bir engellemedir. Hilmi Uçan'ın tabiriyle bu durum, dönüşlü bir dönüşümdür; çünkü özne, kendi kendisini dönüştürmüştür (Uçan, 2016a: 143). Eyleten, kendi iradesiyle intihar etmekten vazgeçmiştir. Bu da bir tür edimdir ve özne, ana anlatı izlencesinin yaptırım aşamasında kendisini ödüllendirerek midesini doyumak için bakkalın yolunu tutar. Bu ödül, izlencenin sadece görünen ödülüdür. Asıl ödülse öznenin yaşama geri dönmesi ve yaşama sevincini tekrar kazanmasıdır.

3. İzleksel (Mantıksak-Anlamsal) Düzey

Bu düzey, anlamın en derin aşamasıdır, metnin temel mesajının verildiği düzeydir. Anlatıdaki temel dönüşümler bu düzeyde işlenir. Öykünün öznesi olan Ahmet Reşit, anlatının başında oldukça mutsuzdur. Çünkü önemli konumlardayken kumar bataklığına saplanmış ve bu yüzden işsiz ve perişan bir hâle gelmiştir. Bu durum, derin düzeyin karşıtlık ilkesine denk düşer. Çünkü özne, yüksek bir konumdan alçak bir konuma düşmüştür. Özneyi mutsuz kılan nedenlerden bir diğeri ise arkadaşlarının ve çevresinin bu süreçte vefasız çıkması ve onu yalnızlığa terk etmesidir. Özne, bu yüzden mutsuzdur ve intihar etmeyi düşünmektedir; fakat anlatının sonunda bir dönüşüme uğrar. Karşılaştığı hırsızların haksızlığı karşısında insanların o kadar da vefasız olmadığı sonucunu çıkarır ve yaşama sevinciyle dolar. Böylece anlatının başında mutsuz olan ve ölmeyi düşünen özne, anlatının sonunda mutlu ve yaşama sevinciyle dolu birine dönüşür. Bu durumu göstergebilimsel olarak şu şekilde açıklayabiliriz:

Şekil 1: Ahmet Reşit'in anlatı boyunca yaşadığı dönüşüm

Anlatının başında ölüme yakın olan ve ölümü arzulayan özne (Ahmet Reşit), anlatı süresince önce ölümden uzaklaşır, sonrasında ise yaşama sevinciyle dolar. Böylece özne, anlatının başındaki konumundan çok farklı bir yere gelmiş olur.

Anlatının öznesi olan Ahmet Reşit, metnin 1. alt anlatı izlencesinde hırsızlara verdiği sözü tutmak ile erdemsiz bir davranışta bulunmak edimleri arasında sıkışıp kalır. Dürüst bir karakter olan Ahmet Reşit, hem verdiği

sözü tutmak ister hem de erdemsiz bir davranışta bulunmaktan (erketecilik) kaçınmak ister. Netice itibariyle verdiği sözü tutar ve hırsızlara gözlemcilik yapar. Bu aşama derin düzeyin çelişiklik kavramına denk gelir.

Özne, başlangıçta değer nesnesiyle ayrışım içindedir. Ölümü arzulamaktadır; fakat henüz ölümden uzaktır. Anlatının sonunda ise yine değer nesnesinden ayrışım içindedir. Fakat bu ayrışım, değer nesnesinden (ölüm) vazgeçmekten kaynaklanan bir ayrışımıdır. Özne, artık kendisi için yeni bir değer nesnesi (yaşama sevgisi) seçmiş ve onunla bağlaşım içindedir (yaşama sevinciyle doludur).

Derin yapının temel iletisi şudur: Toplumun tamamını erdemsizlikle ve menfaatperestlikle suçlamak yanlış bir tutum olacaktır. Çünkü toplumsal yapıda iyi, vefalı, dürüst, hakşinas insanlar olduğu gibi; kötü, vefasız, dolandırıcı tipler de bulunabilir. İnsanoğlu, bunun bilinciyle hareket etmeli ve yaşamın sadece olumsuz yönlerine bakmamalıdır. Çünkü metnin olumsuz figürü olarak görebileceğimiz “hırsızlar” bile kendi aralarında ahlaklı, dürüst ve erdemli bir şekilde davranabilmekte ve hakşinas davranışlar sergileyebilmektedir. Bu bağlamda yaşamı tek bir pencereden görmek, insanları yaftalayıp kötülemek doğru değildir. Temel anlatı izlencesinin öznesi, anlatının sonunda bu mesajı kavrar ve “kaybettiği imanına kavuşan bir günahkâr gibi sevinerek” (Seyfettin, 2003: 32) yaşama yeniden tutunur.

Sonuç

Göstergebilim, metni kendi kendisi için yeterli olarak gören bir yöntem olduğu için eserin kendisi üzerinde odaklaşır ve metni parçalara ayırarak metin içindeki gizil katmanları ortaya çıkarmaya çalışır. Ömer Seyfettin'in “Şefkate İman” adlı öyküsüne göstergebilimsel olarak yaklaştığımızda hikâyede yöntemin birçok unsurunun yer aldığını görürüz. Öznenin öykünün başlangıcından sonuna doğru dönüşüm geçirmesi (göstergebilimsel dörtgen); metin içinde karşıtlıklardan, zıtlıklardan, çelişikliklerden yararlanılması; öznenin değer nesnesine olan ayrışıklığı ve bağlaşımı, metinde temel anlatı izlencesinin yanında iki alt izlencenin daha bulunması ve bunların eyleyenler şemasına uygun bir şekilde aşamalar kat etmesi (eyletim, edinç, edim, yaptırım) gibi birçok göstergebilimsel unsur metinde kendine yer bulur. Bu bağlamda öykünün göstergebilimsel açıdan doyurucu ve bütünleyici bir öykü olduğu söylenebilir. Çünkü yöntemin birçok unsurunu bünyesinde barındırmaktadır.

Kaynakça

- Barthes, Ronald (2012). *Göstergebilimsel Serüven* (Çev. Mehmet Rifat & Sema Rifat), İstanbul: YKY.
- Bayrav, Süheylâ (1999). *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Eagleton, Terry (2014). *Edebiyat Kuramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Günay, Doğan (2002). *Göstergebilim Yazıları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Karataş, Turan (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Sütun Yayınları.
- Moran, Berna (2007). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rifat, Mehmet (2009). *Göstergebilim'in ABC'si*, İstanbul: Say Yayınları.
- Rifat, Mehmet (2011). *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, İstanbul: YKY.
- Rifat, Mehmet (2012). *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme*, İstanbul: YKY.
- Seyfettin, Ömer (2003). *Bahar ve Kelebekler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan, Hilmi (2016a). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uçan, Hilmi (2016b). *Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yaylagül, Özen (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*, Ankara: Hece Yayınları.
- Yivli, Oktay (2015). Öyküyü Göstergebilimle Okumak: Sonsuza Kalmak. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 12: 177-186.
- Yücel Tahsin (2015). *Yapısalcılık*, İstanbul: Can Yayınları.
- Yücel, Tahsin (2012). *Eleştiri Kuramları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.